

ESSAY

Heine Andersen

Forskningsfrihed – status og refleksioner efter et projekt?

Danske universiteter er blandt de mest udemokratiske og topstyrede i den demokratiske del af verden. Danmark befinder sig nær bunden blandt EU-lande, når det gælder akademisk frihed iflg. systematiske sammenligninger (Karran 2007; 2017). En evaluering af universitetsloven i 2009 pegede på manglende medindflydelse som et alvorligt problem ved danske universiteter (Universitetsevalueringen 2009). Forskere har i årevis været underlagt mundkurvskontrakter, basismidler anvendes i vidt omfang til medfinansiering af udefra bestemte områder og projekter, der sker ulovlige fyringer, og tenure findes ikke. To tredjedele af forskerne er ansat på korte åremål og har ringe indflydelse på valg af emne, metoder mv.

Indtil nu er der ikke gjort noget for at forbedre disse forhold. Desværre har der knap nok været opmærksomhed eller debat om problemerne, hverken internt på universiteterne eller i bredere offentlige politiske fora. Det kan undre i en tid, hvor ny original og troværdig viden i stigende grad betragtes som en kritisk faktor. Uden forskningsfrihed får samfundet ikke ny og troværdig viden. Døren åbnes for dogmatisme, fordomme og konformisme, og frie ræsonnerende og demokratiske offentligheder trues. Ny og troværdig viden er forudsætningen for fremtidig velfærd, ja klodens fremtid i det hele taget.

Kan det tænkes, at forskningsfriheden kan styrkes? En første forudsætning er, at problemet erkendes. Emnet dukker lidt oftere op i mediernes søgning i INFOMEDIA på »forskningsfrihed« gav i 2015 54 hits. I 2017 var tallet 204, og i seneste 12 måneder frem til ultimo oktober 2018 202. Ikke høje tal,

men dog en stigning. Jeg har selv oplevet en stigende opmærksomhed, efter at jeg påbegyndte mit projekt om forskningsfrihed, som jeg har arbejdet med siden 2013. Oktober 2017 udsendte jeg bogen *Forskningsfrihed*, som netop (oktober 2018) er kommet i et nyt og opdateret oplag.

Her vil jeg se tilbage på de reaktioner, der har været dels på bogen, dels på debatten om forskningsfrihed i en bredere forstand. Først vil jeg dog kort resumere nogle af de væsentligste og mest markante begrænsninger i forskningsfriheden, som jeg mener at kunne konstatere ud fra mine undersøgelser, illustreret med eksempler fra bogen (til dels ved ekstrakter fra tidligere kronikker og interviews; en oversigt findes i Andersen 2018b).¹

Forskningsfriheden under pres

Først ganske kort om begrebet: forskningsfrihed omfatter ifølge anerkendte definitioner (se fx UNESCO 1997) tre niveauer: det individuelle, det institutionelle og det kollektive. Det individuelle niveau er udgangspunktet: *forskere* skal frit kunne træffe alle valg i forskningsprocessen, herunder valg af samarbejdspartnere, brug af de ressourcer, institutionen stiller til rådighed, såvel som dem, man måtte skaffe fra eksterne kilder. *Institutionen* skal så vidt muligt være uafhængig af eksterne magtfaktorer (politiske, økonomiske), og så vidt muligt sikre den individuelle forskningsfrihed mod eksterne såvel som interne begrænsninger. *Den kollektive forskningsfrihed* betyder kollegialt selvstyre, også benævnt demokrati. Det er imidlertid et ord, der er gledet ud, når det gælder universiteter, hvor det har fået en negativ valør, ikke mindst blandt folkevalgte politikere. Der er en indre og nødvendig sammenhæng mellem demokrati og individuel frihed inden for forskning, præcis som i samfundet som helhed.

Det er klart, at forskningsfrihed så lidt som andre friheder er absolut og ubegrænset. Der kan være andre, legitime hensyn, der er vigtigere. Men her taler vi om illegitime begrænsninger.

De tre alvorligste er: Det udemokratiske *magtregime*, det ekspansive *pengeregime* og ringe viden om forskningsfrihed stort set alle steder i systemet.

Ideelt er forskning alene drevet af nysgerrighed, begær efter mere viden. Det rækker dog ikke til at koordinere i komplekse samfund med kamp om ressourcer. Det hidtil bedste forslag til en kode, der kan koordinere, er *anerkendelsesregimet*, som bla. Robert Merton og hans skole har analyseret: belønning i form af anerkendelse efter bidrag med originale resultater (Merton 1973). Et system, der allokerer indflydelse og ressourcer efter således fordelt anerkendelse, kan ideelt optimere ressourceudnyttelse.

Jeg har redegjort nærmere for min brug af de tre regimeformer i min bog (Andersen 2018:105f). Kort fortalt drejer det sig om forskellige måder, hvorpå handlinger kan koordineres funktionelt inden for sociale systemer. Magtregimet bygger på vertikale styringskæder gennem hierarkisk ordnede embeder, fx bureaukratier. Pengeregimet bygger på økonomiske incitamenter og pris-

signaler om købelyst og udbud, som agenterne forventes at følge. Anseelsesregimet bygger på indflydelse og lederskab baseret på omdømme, reputation i henseende til at realisere almindeligt værdsatte mål (in casu ny viden).

Hvad man observerer, er desværre, at anerkendelsesregimet i vid udstrækning er blevet overlejet og perverteret gennem magt- og pengeregimerne. Dette udfoldes nærmere i det følgende.

Magtregimet

I 2003 blev der indført en ledelsesstruktur på danske universiteter med en lov, der i internationalt perspektiv var ganske outreret. Idéen var at indføre et strengt topstyret hierarki, ad modus aktieselskaber: i toppen en bestyrelse, der ansætter toplederen, der så ansætter på underliggende niveauer. Al magt er hos rektor, der dog i praksis delegerer. På et punkt afveg den indførte model dog fra aktieselskabsmodellen: metoden til at vælge bestyrelse. I aktieselskaber vælges bestyrelsen af en generalforsamling, som bestyrelsen årligt aflægger regnskab til. Generalforsamlingen kan så godkende eller forkaste beretningen, evt. vælge en ny bestyrelse. Universitetsbestyrelsens eksterne flertal er ikke valgt og skal ikke aflægge beretning til nogen konstituerende forsamling. Specielt ikke til universiteternes forskere, studerende og øvrige personale. Det fremmer selvsagt en usund lukkethed og svækker legitimitet og ansvarlighed. Ledelsen arbejder i et beskyttet værksted.

Oven i kom der ved revisionen af Universitetsloven i 2007 en bestemmelse ind i § 33, der giver ministeriet hjemmel til – mod betaling – »at pålægge universitetet at udføre opgaver ...«. Det er et klart brud med den institutionelle frihed. En arbejdsgruppe nedsat af Ritt Bjerregaard i 1976 til at fremkomme med forslag til styring af forskning overvejede et sådant redskab, men frarådede det. Det ville kunne lede tanken hen på Nazi-Tyskland og Lysenko-affæren i Sovjetunionen, advarede man (Undervisningsministeriet 1977: 106). I 2007 havde man ikke så fine fornemmelser. Andre ledelsesinstrumenter ud over de almindelige instruktionsbeføjelser er kontrol af adgang til institutionens ressourcer, stillingsbesættelser, udformning af strategiplaner, adgang til at søge eksterne bevillinger, organisering og censur, hvad enten det er med åben eller skjult sanktionering (jf. Justitsministeriet 2014: 21).

Formelt er den individuelle forskningsfrihed således meget svagt beskyttet over for ledelsens magt. Der findes i universitetsloven to bestemmelser, der omtaler forskningsfrihed: § 2, stk. 2, hvor der står, at universitetet skal værne om forskningsfriheden og den enkeltes forskningsfrihed, og § 14, stk. 6, hvor der står, at rektor kan pålægge de enkelte forskere deres opgaver, men dog ikke over længere perioder i hele arbejdstiden, så der ikke bliver tid tilovers til fri forskning. Imidlertid er det meget uklart, om disse bestemmelser har nogen retsvirkning overhovedet, og hvad der sker, hvis ledelsen ikke respekterer dem.

En af de klareste illustrationer er *mundkurvskontrakterne*, som jeg afdækkede: universiteterne fik i årevis stukket kontrakter med tavsheds klausuler ud, når de skulle lave projekter for myndigheder, fx miljøstyrelsen. Det var ulovligt, en klar krænkelse. I første række var de skyldige selv sagt de pågældende myndigheder. Men i næste række også de ansvarlige på universiteterne. De skrev under uden at protestere og var dermed også ansvarlige for krænkelse. Det fortæber sig, hvornår denne praksis blev indført, men i hvert fald stod det på i mange år, i mange styrelser og ministerier og ved mindst fem universiteter. Under modstand fik jeg ulovlighederne gravet frem, det tog mig mere end to år, og hvis ikke pressen og i sidste ende ombudsmanden var gået ind, er jeg ikke sikker på, at de ulovlige tavsheds klausuler overhovedet var blevet afskaffet. Om de reelt er afskaffet helt og alle vegne, er usikkert.

Der er her tale om en klar krænkelse af Universitetslovens § 2 stk. 2 og § 14 stk. 6 (foruden i øvrigt efter alt at dømme Grundlovens § 77, Forvaltningslovens § 24, stk. 5, Den europæiske menneskerettighedskonvention, artikel 10, og Det europæiske charter, artikel 13). Også universitetslovens § 2, stk. 3 er krænkelse. Her står, at universiteterne skal tilskynde forskerne til at deltage i den offentlige debat. I stedet har man pålagt dem tavshed under ansvar for straffelovens § 152, der kan give fængsel i op til seks måneder, under skærpende omstændigheder to år.

Universiteterne har ikke værnet om forskningsfriheden, men ingen er draget til ansvar. Man har end ikke forsøgt at placere noget ansvar. Myndighederne har uden tvivl et ansvar. På universiteterne har ledere og deres jurister ladet det passere, og nogen har skrevet under. Hvem præcis, der har hovedansvar, er aldrig undersøgt. Havde der været et kollegialt forum med reelle beføjelser, ville der uden tvivl være kommet krav om en redegørelse. Det kom aldrig. Det viser magtregimets vidtrækkende egenrådighed, og det modvejes hverken oppefra eller nedefra.

Andre slående eksempler er forskellige fyringssager, hvoraf jeg gennemgår fem i bogen. Den mest demaskerende og spektakulære var nok fyringen af professor i geofysik ved KU Hans Thybo i 2016-17 (Andersen 2018a: 254-258, 311-317, 344-346). Fyringsbegrundelsen var angiveligt, at Thybo have rådgivet en post.doc. om besvarelse af en APV-undersøgelse. Den var åbenlyst utilstrækkelig og endte da også med at blive dømt overenskomststridig. Thybo fik dog ikke sin stilling igen, men blot en økonomisk erstatning. Ifølge professor og retshistoriker Ditlev Tamm, en kender af KU's historie, skal man tilbage til den sene enevælde for at finde en tilsvarende fyringssag. Thybo var fagligt en international sværvægter, og sagen fremkaldte protester og støtteerklæringer fra mere end 1600 forskere i mere end 50 lande. *Nature* skrev om sagen i to artikler med skarp kritik af Københavns Universitet. Det er antageligt ikke før set i historien. Ledelsens fadæse har kostet universitetet millioner af kroner, foruden tab af international anseelse. Ingen er draget til ansvar, og det er aldrig kommet frem, hvad den reelle grund til fyringen var.

Aktionen viste ledelsens magt og urørlighed og levede dermed op til kriterierne for en ren og fuldtønt magtdemonstration: når ledelsen så let kan gennemføre en ulovlig fyring af en forsker med så stærk en position, med så uholdbare argumenter, kan enhver frygte at blive fyret, hvis man på en eller anden måde kommer ledelsen på tværs. Noget sådant skaber utryghed, selv-censur og følgagtighed. Det modsatte af fri forskning, der kræver dristighed, åbenhed og selvstændighed.

Pengeregimet

Pengeregimet er ekspanderet enormt de seneste fire årtier. Den eksterne finansierungsgrad er vokset fra under 10% i 1970'erne til o. 45% i 2018. Pengeregimet styrer direkte ved at allokere efter områder, projekter, forskningsprofiler og institutioner. Den velkendte matthæuseffekt er med til at skabe et hierarki af forskningsenheder og forskningsbaroner, det, jeg har kaldt et »parasitært parallelregime«, af grunde, som jeg vender tilbage til. Desuden styrer penge kombineret med new public management og tælleregimet i vid udstrækning også internt. Man kunne ellers forestille sig, at magtregimet virkede som modvægt eller korrektiv til pengeregimet, fx ved at overføre basismidler fra områder med rigelig tilstrømning af eksterne midler til nødlidende områder. Det modsatte sker. Magtregimet virker i hovedsagen som forstærker af pengesignaler. Det sørger for, at pengenes signaler kommer ud i alle kroge og hjørner og udmøntes i tilskyndelser og incitament, der kan mærkes, understøttet af instrukser, regler, kriterier for ansættelser, forfremmelser og afskedigelser mv.

Et eksempel: Finansloven belønner institutionerne ved udbetaling af bonus for hjemtagning af eksterne bevillinger. Det signal strømmer ned gennem systemet, fx ved at dekanen giver institutledere lønbonus, hvis de og deres medarbejdere skaffer eksterne bevillinger. Et andet eksempel: BIF, den bibliometriske forskningsindikator, pay for publications. Den tilskynder til at publicere i bestemte kanaler og vælge de temaer og metoder, der egner sig. Et tredje eksempel, hvor den direkte ledelsesmagt sætter sig bag pengeregimet: En professor blev fyret, angiveligt for ikke at præstere tilstrækkelig »indtægtsgivende performance«, bl.a. i form af økonomiske bidrag på det forskningsmæssige område. Antagelig var dette dog en skinbegrundelse. Efter alt at dømme var den reelle begrundelse, at professoren publicerede resultater, der kom vindmølleindustrien meget på tværs, jf. *Forskningsfrihed*, s. 246-250, 301-305 og 333-341. Uanset hvilken af begrundelserne, der var den reelle: Pengeregimet talte, professoren blev fyret.

Pengeregimets virkninger på forskningsfriheden er ikke entydige, men er desværre ikke analyseret systematisk. Kommersialiseringen har på den ene side tilført øgede ressourcer på områder med kommercielle potentialer (især STEM- områder), både private og offentlige midler, og dermed er forsknings-

mulighederne øget på de områder. Men regimet sætter altså også mærkbare begrænsninger. Strukturelt og generelt er de tre væsentligste:

Fagområder og emneområder. En del af de eksterne midler bevilges bottom up, dvs. fra forskernes idéer og ansøgninger til (i heldige tilfælde) bevilling. Det er dog kun en meget lille del. Og selv de eksterne midler, der skulle være »frie«, bliver nu øremærket. I år (2018) foreslår regeringen således – bemærk: høj bullshit-faktor – at båndlægge en del af midlerne til den Frie Forskningsfond til: »fri forskning i digitale teknologier ...«. Men langt de fleste eksterne midler, hvad enten de er private eller offentlige, er øremærket til bestemte områder, med forventninger om kommercielle afkast eller andre virkninger til donatorenes benefice. Denne styringseffekt forstærkes ved, at eksterne bevillinger suger af universiteternes basismidler, som ellers skulle være til fri forskning. Når fx Novo Nordisk Fonden donerer 2,5 mia. kr. til Københavns Universitet, betyder det, at KU skal doble op (60-100%) fra eget budget til medfinansiering. Der har været svært at få tal frem, men disse tal bygger bl.a. på udtalelser fra KU-rector Henrik Wegner og AU-rector Brian Bech Nielsen (jf. også Olesen Larsen 2010: 138). Det er dog en sjat, og for at finde de penge kan det blive nødvendigt at fyre folk og nedlægge uddannelser på urentable områder. Det er, hvad vi har set. Dertil kommer, at institutionerne i vidt omfang gør strategisk brug af basismidler for at opruste på områder i kampen om eksterne midler, hvor den end måtte findes.

Det er i den forbindelse, jeg taler om et »parasitært parallelregime«, der er vokset frem de seneste to-tre årtier, et regime, domineret af de store fonde, forskningsbaroner, velpolstret med eksterne midler og repræsentanter for forskningsintensive erhverv. Det er parasitært på to måder: dels ved at beslaglægge offentlige forskningsmidler, som skulle være frie, dels derved, at både de private fonde og private virksomheder får skattefradrag på 100-125% for donationer til forskning.

Kolonisering fra det parasitære parallelregime. Dette parallelregime befinder sig delvis uden for universitetslovens magtregime og er i gang med at kolonisere dette. Det gælder ikke blot økonomisk, men også fx ved at erhvervsorganisationer og pengestærke donatorer som Novo og Microsoft får del i magten over lederrekruttering, ansættelser og organisering af store centre og projekter. Novo-folk sidder således i tre universitetsbestyrelser, og Københavns Universitet er ikke uden grund blevet kaldt et »Novo-universitet«. Ifølge Larsen mfl. (Larsen mfl. u.å.) er pladser i de store private fondes bestyrelser, herunder de forskningsintensive, netop blandt de mest centrale i den danske magtelite.

Voksende forskerprekariat er en meget forudsigelig konsekvens af pengeregimet. Af den simple grund, at eksterne bevillinger alle er tidsbegrænsede. I 2017 var omkring *to tredjedele* af forskerstaben på universiteterne ansat på åremålskontrakter, typisk et-fem år. Det er inklusive ph.d.-studerende. Jeg kan på den anden side ikke huske at have mødt et eneste argument for, at det

skulle være den bedste måde at organisere forskning på, og heller ikke huske en politiker eller leder, der har sagt, at det er et bevidst planlagt resultat. Men det kan være bekvemt for ledere, da det giver bedre styringsmuligheder og fleksibilitet. Unge åremålsansatte forskere er lettere at styre, fyre og hyre. Sagt på en anden måde, de har ganske begrænset forskningsfrihed, eftersom de fleste er ansat på projekter, der på forhånd er designet af seniorforskere, og derfor forsker under mere eller mindre tæt instruktion. De har desuden begrænsede muligheder for at vælge og planlægge fremtidige forskningsprojekter, eftersom de er afhængige af, hvilke ansættelses- og finansieringsmuligheder der måtte dukke op. Endelig har de med det usikre tidsperspektiv og løse position på institutionerne endnu mere begrænsede muligheder for indflydelse end den faste stab af forskere.

Fører kritikken til noget? Nogle observationer og refleksioner

Det ser ud til, at bogen (Andersen 2018a) er faldet på et tørt sted. Ud over selve resultaterne, som jeg har rapporteret i bogen og andre steder, har det været interessant og lærerigt for mig selv at gøre iagttagelser over reaktioner og modtagelse, såvel under selve undersøgelsesprocessen som efter at resultater begyndte at komme frem.

Forberedelserne startede i slutningen af 2013, og sommeren 2014 sendte jeg information til rektorater og sektorforskningsinstitutionernes ledelse. Jeg fik tilsagn alle steder, enkelte steder efter tålmodig venten og høflige rykkere. Jeg har også mødt velvilje, dog kunne det blive i slow motion og via kringlede labyrinter, når vi kom til mere følsomme emner. Og – når sandheden skal frem – har jeg også oplevet både åben og slet skjult arrogance, grænsende til surrealisme i enkelte sager, såvel som mere eller mindre direkte forsøg på at lukke munden på mig.

Jeg havde på forhånd besluttet, at jeg først ville publicere, når jeg var færdig med at indsamle materiale. Det var for at kunne arbejde så uforstyrret som muligt. Jeg blev imidlertid overhalet af udviklingen, nærmere bestemt af sagen om landbrugspakken, der startede i december 2015 og fik en foreløbig kulmination i februar 2016, da Eva Kjer Hansen blev tvunget til at gå af pga. »gyllegate«.

Sagen om de dobbelte mundkurve. Hvad lærte vi?

Her fremkom et lærestykke, som jeg vil dvæle lidt ved, da det synliggjorde forhold, som jeg alligevel blev skræmt over, uanset at jeg ikke havde mange illusioner om forsknings- og universitetspolitik i behold efter ca. fem årtiers op- og nedture. I store dele af systemet fremstod et kompleks af normer, holdninger og uvidenhed, der medfører tilsidesættelse og nedrangering af grundlæggende værdier og principper i videnskab. Det gælder hos politikere, myndigheder og ansvarlige på institutionerne, herunder både ledelse og forskere.

Det drejer sig om de ulovlige dobbelt-mundkurvskontrakter, som jeg gravede frem og har beskrevet en del gange (Andersen 2018a: 189). Sagen blev langt større, end jeg havde forestillet mig. Den fik ret stor offentlig omtale i foråret 2016, i første omgang med hjælp fra Jesper Tynell (P1 Orientering) og Jørgen Øllgaard (Forskerforum), hvorfra det bredte sig til flere medier. Særligt underholdende var Knud Romers performance foran en fyldt sal i Den Sorte Diamant ved vidensfestival 2017.

Jeg kan ikke rulle hele skandalen op her, men kernen var, at myndigheder i årevis havde anvendt kontrakter med ulovlige tavshedsklausuler, som universiteterne havde skrevet under på og underkastet sig uden at protestere overhovedet. Jeg arbejdede tålmodigt på at få et svar ud af Miljøstyrelsen gennem mere end to år, men fik det først i marts 2016, da sagen var eksploderet, og efter at jeg havde sendt klage til departementschefen. Journalister havde opsporet, at jeg arbejdede med det, og adspurgt kunne jeg jo kun fortælle, hvad det drejede sig om: at forskerne var underlagt ulovlige tavshedsklausuler, så de var afskåret fra at afsløre ministerens fifleri med deres tal. P1 Orientering, efterfulgt af Forskerforum og en del andre medier tog det op, hvilket førte til, at ombudsmanden i juli 2016 bad om en redegørelse. Først da gik forhandlinger om ændringer af kontrakterne – meget fodslæbende – i gang. Først i januar 2017 forelå en ny standardkontrakt uden de ulovlige formuleringer.

Hvad lærte vi:

- 1) Tavshedsklausulerne var åbenlyst krænkende ikke blot for forskningsfrihed, men for ytringsfrihed helt generelt og basalt. Alligevel havde myndighederne fået universiteterne til at skrive under, universiteterne protesterede aldrig, heller ikke forskerne. Kontrakten var kommet fra kammeradvokaten, og da jeg spurgte der, fik jeg det svar – hold fast – at tavshedspålægget intet havde at gøre med forskeres ytringsfrihed! (Andersen 2018a: 195f). Det afspejler status hos ansvarlige ledere og myndighedernes juridiske eksperter med hensyn til respekt for forskningsfrihed og ytringsfrihed.
- 2) Under mit arbejde spurgte jeg flere ansvarlige ledere (fra prorektor til prodekaner, chefjurister, direktører), om de selv havde skrevet under på kontrakter med de ulovlige formuleringer eller havde kendskab til sådanne på deres institution. Jeg vil ikke hænge nogen ud for urigtige oplysninger, men uvidenheden om, hvad der foregik inden for deres ansvarsområde, var ofte påfaldende. Fx afviste prorektor ved KU og hans chefjurist ved et møde med mig at kende til eksempler. Jeg fandt selv med besvær en enkelt kontrakt, som jeg imidlertid ikke kunne få lov at se i sin helhed. En journalist afslørede dernæst kort tid efter gennem aktindsigt syv ulovlige kontrakter inden for en toårsperiode. Først da blev sagen taget op af ledelsen. Jeg var også ude for, at øverste leder på en institution i en nærmest bydende tone bad mig om ikke at skrive om, hvad jeg fandt (!). Andre,

- mere direkte forsøg på at lukke munden på mig har jeg også være ude for. Hovedtendensen var, at man søgte at skjule, bagatellisere og bortforklare.
- 3) Efter at skandalen var ude i offentligheden kunne man godt have forestillet sig, at de ansvarlige var trådt frem for at forklare sig, beklage og fortælle, hvad de ville gøre for at rette op. Det skete ikke. Man søgte at gøre sig så usynlige som muligt. Jeg er ret sikker på, at hvis ikke jeg, Jesper Tynell, Forskerforum og Dansk Magisterforening havde sat fokus på sagen og holdt fast, var de ulovlige mundkurve fortsat blevet anvendt. Ledelsen svigtede helt sin pligt til at værne om forskningsfriheden og at tilskynde forskerne til at deltage i den offentlige debat.
 - 4) Man kunne også have forestillet sig, at Folketinget havde forlangt sagen undersøgt, herunder hvem der var ansvarlig, og rettet op for at hindre gentagelser. Det var dog Folketinget, der i sagen om landbrugspakken var blevet ført bag lyser med risiko for fagligt forkerte beslutninger og deraf følgende miljøskader. Det skete heller ikke. Efter at ministeren var blevet væltet, mistede folketingets medlemmer interessen. Ikke engang når det går ud over folketingets fri adgang til troværdig viden, er man parat til at slå et slag for forskningsfriheden.

Dette turde tale for sig selv.

Magt- og pengeregimets hegemoni lever uanfægtet

Gyllegate skabte en vis opmærksomhed, som blev holdt i live og forstærket af nye skandaleprægede sager, der dukkede op. Det faldt sammen med udsendelsen af min bog, hvilket nok var med til både at sagerne blev vinklet ud fra forskningsfrihedens perspektiv, og at forskningsfrihed også blev et tema i sig selv som et mere generelt problem. De medier, der især optog emnet, var *P1*, *Information*, *Forskerforum*, *Magisterbladet*, *videnskab.dk*, *Altinget*, *Radio24syv*, *Deadline*, *TV-nyderne*, og *TV 2* og *Berlingske* omtalte og gravede i nogle enkelte sager, mens *Politiken* ikke har ofret emnet megen opmærksomhed. *Ingeniøren* og nogle af universiteternes interne blade har bragt interviews og artikler, mens jeg ikke husker at være stødt på glosen »forskningsfrihed« i *Djøf-bladet* (beklager, hvis jeg har overset noget). Jeg formidlede selv en del gennem kronikker, debatindlæg, foredrag og interviews mv. (Se Andersen 2018b for en oversigt).

Her er et udvalg af sager, der fremkaldte kritik og bekymring i medier:

En CBS-forsker udsendte august 2016 en rapport om landbrugets konkurrenceforhold. Rapporten var samfinansieret med Bæredygtigt Landbrug, der også havde personkontakt i styregruppe og ved rapportskrivning. Rapporten var stærkt politiserende, og efter granskning i CBS's Praksisudvalg blev rapporten trukket tilbage af CBS. Forskeren er senere fratrukket.

Terrence Karran mfl. (2017) udsendte artiklen med den analyse, der placerede Danmark i bunden blandt EU-lande med hensyn til akademisk frihed. Spørgsmål i Folketinget om sagen.

Information og *Forskerforum* afdækkede efterår 2017 et projekt på Københavns Universitet, IFRO, finansieret af SEGES (under Landbrug og Fødevarer). Kontrakten indeholdt bestemmelser, der alvorligt krænkede forskningsfriheden. Efter en klage fik KU en påtale fra tilsynsmyndigheden (mig bekendt første gang, det er sket).

»Gyllegate 2«: November 2017 udsendte Danmark Naturfredningsforening en rapport, der påviste fejl i rapporten fra Aarhus Universitet bag landbrugspakken. Sagen voksede sig stor og rejste spørgsmål om Aarhus Universitets uafhængighed og myndighedsbetjeningens rammer i det hele taget. Miljøminister Esben Lunde Larsen havde sendt sine kontrakter med AU til o. 400 mio. kr. i udbud. Efter grundigt gravearbejde fremlagde Berlingske i januar 2018 dokumentation om lukkede krisemøder mv. på AU, der indicerede pres og mundkurve til forskerne. Ny næring til debat om uafhængighed og troværdighed ved myndighedsbetjening.

Februar 2018. *Politiken* offentliggjorde i kølvandet på ovenstående en survey blandt 1200 forskere, der viste, at et stort antal havde følt sig udsat for politisk pres og/eller forsøg på at styre forskere i forbindelse med opgaver for myndigheder.

Da jeg startede projektet, havde jeg ingen illusioner om at ændre noget. Den opmærksomhed og debat, der opstod, kom bag på mig.² Om bogen og den kritiske debat så har haft en indflydelse, der kan skabe handling og forbedringer, er en helt anden. Umiddelbart er der ikke meget, der tyder på det. Én konkret forbedring er det trods alt, at mundkurvskontrakterne er afskaffet. Om det så reelt har forbedret forskernes muligheder for og lyst til frit at ytre sig, er dog svært at sige. Leder man efter lyspunkter, må man sige, at temaet i hvert fald er kommet mere på dagsordenen. At rektorerne er blevet mere synlige på scenen og vover at tage ordet »forskningsfrihed« i deres mund, er også fremskridt. Et indskud til eftertanke: Jeg har hørt en dekan sige, at så længe hans rektor ikke trådte frem med kritik, kunne han jo heller ikke tillade sig at gøre det.

Tænk efter: Hvem kan huske en rektor, der før 2017 har været i medierne med et engageret forsvar for forskningsfriheden? Eller en formand for en universitetsbestyrelse? Da min bog udkom oktober 2017, spurgte *Magisterbladet* de otte universitetsrektorer om kommentarer. Seks ud af de otte afviste at udtale sig. Efter at *Information* i efteråret 2017 havde bragt en ret fyldig omtale af min bog med et interview, følte KU's prorektor Thomas Bjørnholm åbenbart at burde reagere. Det skete i en ret fornærmet og arrogant stil, der slet ikke gik ind i de konkrete problemer. I to kronikker svarede jeg og begrundede seks konkrete spørgsmål (*Information* 23. og 30. oktober 2017). Thomas Bjørnholms svar kom d. 13. november 2017. Mit gensvar kom 20. november 2017

under overskriften (som redaktionen havde sat på) »KU-prorektor mester i varm luft og vindfrikadeller«.

Efterhånden som flere møgsager dukkede op, blev journalisterne mere nærgående, og rektorer og dekaner blev bedt om at forklare sig i medierne. Man så faktisk tegn på et skift fra bagatellisering og bortforklaring af problemerne til erkendelse af dem og oplæg til ændringer. I foråret 2018 bragte Altinget.dk en længere debatserie, som jeg lagde op til og fik lov at slutte af. Her var et ret imponerende opbud af universitetsledere, organisationsfolk og politikere på banen. Især problemerne om myndighedsbetjening og om fondenes manglende bidrag til universiteternes følgeudgifter (overhead) ved eksterne bevillinger blev fanget op, og det kunne se ud, som om der ville blive afsøgt muligheder for forbedringer på de punkter. Dette var ud fra tilkendegivelser fra Søren Pind, og jeg ved ikke, om det fortsat gælder efter hans afgang.

Når det gælder selve grundstenene i regimerne, har jeg har ikke observeret nye politiske signaler fra den brede koalition, der i årtier har domineret forsknings- og universitetspolitik. Der er ikke nogen som helst tegn på vilje til ændring af pengeregimets hegemoni og magtregimets status som eksekutivkomité.

Forskersamfundets reaktion

Hvordan er det internt i forskersamfundet? Man kan hurtigt konstatere, at der ikke er oplæg til kollektive handlinger eller holdningstilkendegivelser med henblik på at ruske forskningen fri af penge- og magtregimerne. De interne universitetsoffentligheder er stort set udtørrede, fora for deliberation og fælles strategiudvikling findes ikke. To tredjedele har et kort og usikkert tidsperspektiv, og den sidste tredjedel er optaget af at skaffe penge, undervise og evt. meritere sig til forfremmelse. Organisatorisk er forskerne splittet op på et dusin fagforeninger, hvori de i de fleste tilfælde udgør et lille mindretal.

Men jeg har fået en del invitationer til at holde oplæg, herunder fra institutledere (og en enkelt dekan) med henblik på at indarbejde forskningsfrihed i strategiplaner. Det skulle man egentlig tro, man havde tænkt på for længe siden, men i min rundspørge fandt jeg kun ét eksempel på det i hele landet, nemlig på et institut på RUC. I rektoraterne havde man ikke nedfældet noget om forskningsfrihed i planerne, da jeg spurgte i 2016, end ikke et dokument med en definition af forskningsfrihed havde man.

Forskningsfrihed er et centralt element i videnskabsetik og god videnskabelig praksis. Hvis man krænker forskningsfriheden, kompromitterer man i alvorlig grad søgen efter sandhed og forskningens troværdighed. Dermed svigter man også grundlæggende værdier i moderne oplyste demokratier. Derfor kunne man forvente, at begrebet havde en fremtrædende plads i *Den danske kodeks for integritet i forskning*, der blev udsendt i 2014. Begrebet er imidlertid kun rudimentært nævnt i forordet (jeg ved, at det lige nåede at komme med på falderebet), men ellers står der mest om, hvad forskere *ikke må*, og

hvad de skal. Og der står intet om, hvad institutionerne og disses ledelse skal gøre for at sikre forskningsfriheden. I et afsnit står, at »Den danske kodeks skitserer en grundlæggende platform« for »Undervisning, oplæring og supervision i integritet i forskning«. Desværre efterlades man så med den opfattelse, at forskningsfrihed ikke er en del af denne platform. Jeg har foretaget en – usystematisk – sondering for at finde ud af, om der på trods af denne mangel i den officielle kodeks alligevel skulle være steder, hvor forskningsfrihed indgår fx i ph.d.-kurser. Opløftende er det, at der i hvert fald findes nogle få ph.d.-kurser, der inddrager emnet. UBVA,³, som støttede mit projekt om forskningsfrihed, udbyder således et kursus ved juraprofessorerne Morten Rosenmeier og Clement Salung Petersen, der også udbyder tilsvarende kurser på nogle af fakulteterne på KU. Andre eksempler har jeg ikke fundet.

Forskningsfrihedens mishandling indfører sig desværre alt for godt i generelle tendenser mod stadig mere autoritær regimeform. Tænk på retspolitik, skolepolitik, integrationspolitik, offentlighedslov, arbejdsmarkeds- og socialpolitik og senest indgreb over for Danmarks Radio.

Noter

1. Projektet fik støtte fra Dansk Magisterforening, Djøf, UBVA (Udvalget til beskyttelse af videnskabelig arbejder) under Akademikerne) og Sociologisk Institut, Københavns Universitet. Jeg har haft hjælp fra to studentermedarbejdere og en række (frivillige) ressourcepersoner. Særligt vil jeg nævne tidligere seniorforsker Mette Jensen, der medvirkede ved planlægning og interviews. I øvrigt må jeg henvise til bogens forord (Andersen 2018a: 9ff).
2. Jeg blev også overrasket, og beæret, over at være blevet tildelt to priser helt eller delvis begrundet i arbejdet med forskningsfrihed, nemlig fra UEAM's »Medicines for People Award« og Gyldendals Formidlingspris (som en del af begrundelsen).
3. Udvalget til beskyttelse af videnskabelige arbejder, under Akademikerne.

Referencer

- Andersen, Heine 2018a. *Forskningsfrihed. Ideal og virkelighed*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, Heine 2018b. »Artikler«. <http://forskningsfrihed.hansreitzel.dk/artikler>
- Karran, Terence 2007. »Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis«. *Higher Education Policy*. Vol. 20, iss. 3: 289-313.
- Justitsministeriet 2014. *Betænkning om offentligt ansattes ytringsfrihed og whistleblowerordninger*. Betænkning nr. 1553.
- Karran, Terence, Klaus Beiter & Kwadwo Appiagyei-Atua 2017. »Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach. *Policy Reviews in Higher Education*. Vol 1, issue 2: 209-239.
- Larsen, Anton Grau, Christoph Ellersgaard & Markus Bernsen u.å. *Magteliten. Hvordan 423 danskere styrer landet*. København: Politikens Forlag.
- Merton, Robert K. 1968: »The Matthew Effect in Science«. *Science*, vol. 159, iss. 3810: 56-63.

Merton, Robert K. 1973. *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press.

Olesen Larsen, Peder 2010. *Stadier på forskningens vej*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Undervisningsministeriet 1977. *Forskningsstyring med særligt henblik på de højere uddannelsesinstitutioner*. Betænkning 794 afgivet af den af undervisningsministeriet d. 17. juni 1976 nedsatte arbejdsgruppe.

UNESCO 1997. *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13144&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. (Sidst besøgt d. 25. oktober 2018).

Universitetsevalueringen 2009. *Evalueringsrapport*. København: Ministeriet for videnskab, teknologi og udvikling.

Heine Andersen, professor emeritus,
Sociologisk Institut, Københavns Universitet, ha@soc.ku.dk